

IFN Policy Paper nr 67, 2014

Vofför gör di på dette viset? Nasjonalökonomerne

Göran Albinsson Bruhner

Vofför gör di på dette viset? Nasjonalökonomerne*

Göran Albinsson Bruhner

6 augusti 2014

Om författaren: Fil.dr Göran Albinsson Bruhner anställdes vid IUI 1955. Under sina elva år vid institutet var han särskilt engagerad i undersökningar av den privata konsumtionen och dess bestämningsfaktorer. Han svarade för specialstudier av bostäder, populärpress och reklam. Göran Albinsson Bruhner skrev också en branschmonografi över den svenska verkstadsindustrin. Han lämnade IUI för att bli chef för Studieförbundet Näringsliv och Samhälle, SNS. En post som han innehade fram till 1973. Därefter innehade han olika befattningar inom Svenska Dagbladet. På uppdrag av Skolöverstyrelsens Förlag skrev Göran Albinsson Bruhner 1967 den första läroboken i samhällsekonomi för gymnasiet. Bland senare publikationer kan nämnas doktorsavhandlingen *Dagspressens politiska ekonomi* och en bok om konkursinstitutet ur samhällsekonomisk synvinkel.

Tillsammans med Magnus Henrekson är Göran Albinsson Bruhner redaktör för samlingsvolymen *IFN 1939–2014: 75 år av ekonomisk forskning*, vilken utkommer på Ekerlids Förlag i november 2014.

Kontakt: gbruhner@globalnet.net

* Troligt pip av rumpnissarna i Astrid Lindgrens saga om Ronja Rövardotter ifall de stöter på en IFN-rapport.

IFN är en av landets ledande forskningsmiljöer inom national-ekonomi. Med några få undantag har forskarna doktorsexamen i nationalekonomi. Samtliga förenas av övertygelsen att national-ekonomisk metod erbjuder ett kraftfullt verktyg för att förstå samhället. ... IFN:s uppgift är att bedriva forskning på högsta internationella nivå – baserad på nationalekonomiska metoder – inom områden som är av betydelse för näringslivet.

(Ur *IFN:s årsbok 2013*)

Ett bad i en tunna gav Arkimedes idén till hur volymen på oregelbundet formade föremål kan mätas. Ett äpple i skallen fick Newton att börja fundera på gravitationen. I all anspråkslöshet kan jag berätta, att det var en chokladkaka som för drygt sextio år sedan drev mig att studera nationalekonomi.

En pojke som jag mindes från barndomen kallades Ölle. Han hade cyklat till kiosken vid järnvägsstationen och köpt en chokladkaka. Han fann det självklart att favoritmärket fanns i lager. Fast nog borde en plötsligt chokladsugen Ölle ha blivit förvånad. Det är nämligen ingen överdrift att säga, att miljoner människor över hela världen hade bidragit till hans chokladkaka.

Innan chokladkakan forslats till kiosken hade den legat i ett grossistlager dit chokladfabrikanten kört den. Lagerpersonal, bilförare, kontorister och många andra hade varit engagerade i beställning, lastning, fakturering och transport. För att kunna tillverka chokladkakan måste fabrikanten ha anförskaffat kakaomassa, socker, kakaosmör, mjölkpulver, palmolja, smörfett, salt och många andra ingredienser. Därtill krävdes pengar, maskiner och personal. Kakaon hade fraktats från Guldkusten i Afrika med ett lastfartyg byggt på ett koreanskt varv. Sockret kom från Danmark och omslagspapperet från Medelpad. Bilen som transporterade sockret var tillverkad i England. Däcken kom från Frankrike och tändstiften från USA.

För att Ölle skulle kunna köpa sin chokladkaka just den eftermiddagen måste andra människor flera år – ja, stundom decennier – innan ha fattat viktiga investeringsbeslut: att börja odla kakaobönor, att anlägga varv, att leta efter oljekällor. Ja, man kan fortsätta så här i all oändlighet.

På den tiden fanns inga datamaskiner som kunde tänkas hjälpa en global centralplanerare att samordna den uppenbarligen gigantiska uppgiften att tillhandahålla Ölle en chokladkaka. Det tillhörde förresten allmänbildningen att kunna citera skämt om den tidens planekonomier. Särskilt Sovjetunionen sades ha ett logiskt system som fungerade väl. När brödleveranserna var inställda fanns heller inget smör att köpa.

Mitt alma mater en huld moder

I förhoppning att få åtminstone viss insyn i de uppenbarligen oerhört komplicerade processer som tillförsäkrade pojken Ölle en chokladkaka började jag att läsa nationalekonomi vid dåvarande Stockholms Högskola. Ämnet åtnjöt då ett gott allmänt anseende. FN:s generalsekreterare Dag Hammarskjöld hade ett decennium tidigare blivit docent på en doktorsavhandling om konjunkturspridning. Väljarna fann det inte konstigt att tre professorer i ämnet drog olika politiska slutsatser. Gösta Bagge stod i spetsen för högerpartiet 1935–44. I hela 23 år – 1944–67 – var Bertil Ohlin folkpartiets ordförande. 1945–47 hade Gunnar Myrdal tagit tjänstledigt för att inneha uppdraget som socialdemokratisk handelsminister.

Statsminister Tage Erlanders akademiska meriter inskränkte sig till en fil.kand. Under en decennielång anställning – 1928–38 – hos skånebaserade *Svensk Uppslagsbok* skrev han flera stora artiklar om socialisering, konjunktur och andra samhällsekonomiska spörsmål. Även många notiser är signerade T. Er. Erlander var en äkta lundensare, vilken även som yrkesverksam tog aktiv del i studentlivet. Det berättas att han en gång i samtal med skånskfödde Bertil Ohlin uttryckt förvåning över att de båda aldrig möttes i Lund. Ohlin replikerade tvärt, att hans vistelse där hade varit kort. Som blott 18-årig fil.kand. lämnade han nämligen lärdomsstaden för att studera vidare i Stockholm. Sju år senare blev Ohlin den yngste professorn vid Köpenhamns universitet.

Både organisatoriskt och innehållsmässigt överträffade undervisningen mina förväntningar. Den skedde i en intellektuell miljö som jag har förstått saknar motsvarighet i dag. Vid den tiden avlade mindre än tre procent av en årskull studentexamen. Ganska snart blev lärare och elever väl bekanta med varandra. Kurslitteraturen var på svenska, engelska och tyska. Jag hörde en gång professor Ingvar Svennilson klaga över att studenterna muttrade, när han rekommenderade böcker på franska.

Såväl föreläsningar som seminarier ägde i stor utsträckning rum på kvällstid så att förvärvsarbetande studenter skulle kunna delta. En professor vid humanistiska fakulteten ledde seminarierna på två-betygsnivån (motsvarande 60 högskolepoäng enligt dagens system), som hade cirka dussinet uppsatsskrivare. Tentamen för tre betyg (90 poäng) var uppdelad på tre professorer, var och en med sin specialitet.

Nationalekonomi visade sig vara ett omfattande ämne. Vi skojade om Kielprofessorn Erich Schneiders introduktionsböcker: *Eine kurze Einführung in*

die Wirtschaftstheorie mit Aufgaben und Übungen. 1493 Seiten in fünf Bänden. Enligt Schneider syftade den ekonomiska teorin att göra ekonomiska skeenden förståeliga; ungefär som den teoretiska fysiken vill förklara förlopp i naturen. Undervisningen var mer inriktad på teori än på empiri. Makroteorin om sambanden mellan stora aggregat (total inkomst, total sysselsättning, prinsnivå, etc.) dominerade över mikroteorin om de separata aktörerna (det enskilda företaget, den individuella konsumenten, etc.).

Med ekvationer och diagram visades hur jämvikt kunde uppstå i ett samhällsekonomiskt kretslopp med rationella aktörer. Sedan infördes den ena komplikationen efter den andra: Pengar, krediter, priser, räntor, offentlig sektor, export och import, konjunkturer, etc. Hela tiden befann vi oss på vad professor Erik Lundberg brukade kalla alpin nivå. Utsikten var god och ofta fascinerande dekorativ. Men ur fågelperspektivet gick det inte att urskilja och identifiera folk på marken. Varken pojken Ölle eller entreprenören Ingvar.

En i gammaldags mening lärd herre, Pierre Guinchard, svarade för kursen i doktrinhistoria. Han höll fängslande föreläsningar om det ekonomiska tänkandets utveckling. Det systematiska genombrottet var ett inslag i den kulturella strömning under senare hälften av 1700-talet, som kom att benämnas Upplysningen. Guinchard påpekade att nationalekonomins pionjärer inte rörde sig i några eteriska rymder utan stod med båda fötterna stadigt på jorden. Utifrån egna erfarenheter och iakttagelser formulerade de allmänna satsen. Ett angreppssätt som benämns induktion.

Tänk om jag genom att följa de tidiga lärofädernas kunskapsvandring kunde placera Ölle och hans chokladkaka i ett mer generellt och begripligt sammanhang!

Visst lär vi oss något av historien

Givetvis hade människor långt före 1700-talets mitt grubblat över ekonomiska företeelser. I Bibelns femte Mosebok förbjuds tagande av ränta såvitt inte låntagaren är utlänning. Den engelske guldsmeden och bankiren Thomas Gresham (1519–79) torde ha varit den förste som formulerade en ekonomisk lag. Han levde i en tid då furstarna gärna ökade sin förmögenhet genom att sänka myntens halt av de ädla metallerna guld och silver. Undersåtarna reagerade genom att stoppa de fullviktiga mynten i madrasser och göra sina affärer med de mindrevärdiga. Dåliga pengar driver alltid ut goda, konstaterade Gresham.

Denna sekelgamla sentens fortlever i nationalekonomernas vokabulär. Frank H. Knight (1895–1973) är känd för intressanta bidrag till den ekonomiska etiken. Ändå kunde han kläcka ur sig denna sarkasm:

Sociology is the science of talk, and there is only one law in sociology: Bad talk drives out good talk.

Den i Holland på 1630-talet spruckna prisbubblan på tulpaner är ett tidigt exempel på följderna av masshysterisk spekulationsefterfrågan. Svensken Theodor Schrevelius konstaterade 1648, att efterlevande kommer att skratta åt de galenskaper som följde med den våldsamma övervärderingen av tulpaner. Det är möjligt att så skett, men skrattet torde ha fastnat i halsen på de landsmän som blev fattiga på grund av det senaste millennieskiftets spruckna it-bubbla.

Vetgirighet avseende ekonomiska sammanhang har som sagt gamla anor. Det framkom att jag i det avseendet hade själve Gustav III som föregångare. Välpreparerad av sin handledare riksrådet Carl Fredrik Scheffer hade kungen under ett Parisbesök våren 1771 träffat samhällsreformatorn François Quesnay (1694–1774). Denne var ledande lärofader för ekonomisterna; sedermera – efter de grekiska orden för natur och härska – benämnda fysiokrater. Jämför aristokrater (*aristos*, bäst) och demokrater (*demos*, folk)

I fysiokraternas värld representerade jordbruket den sanna modernäringen, vilken ensam frambringade ett årligt mervärde, *produit net*. Industri, hantverk och handel utgjorde sterila verksamheter. Den fysiokratiska analysen nådde aldrig fram till Ölles chokladkaka. Det är dock inte uteslutet att Quesnays plädering för det upplysta enväldet, *despotisme légal*, gav Gustav III argument för att göra en statsvälvning året därpå.

Med goda redskap går det att uppföra både riskojor och lyxvillor. Det är inte för sin lärobyggnad utan för sina analysverktyg i form av kretslopp som Quesnay förtjänar en plats i nationalekonomins historia. Han var vägröjare för den färd som lett till att nationalekonomin blivit den hårdaste av de mjuka beteendedisciplinerna.

Det var tre briter som hjälpte mig att placera Ölle och hans chokladkaka i en större ekonomisk helhet. Jag nöjde mig inte med att läsa biblioteksexemplar av deras böcker. Tummade volymer av huvudverken (oavsiktlig vits) står fortfarande i min bokhylla. Adam Smith: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1776). David Ricardo: *The Principles of Political Economy and Taxation* (1817). John Stuart Mill: *Principles of Political Economy with Some of Their Applications to Social Philosophy* (1848).

Senare har jag fått läskontakt med Anders Chydenius (1729–1803), en finländsk präst och riksdagsledamot som i vissa avseenden kan betecknas som en föregångare till Adam Smith (1723–1790). Titeln på den 1765 utgivna skriften *Den Nationnale Winsten* för onekligen tankarna till *The Wealth of Nations*.

Smith var inte den förste pionjären, men han var den bäste. Han förtjänar beteckningen banbrytare för vad som kom att kallas den klassiska nationalekonomin. Ricardo och Mill var framträdande gestalter i skaran av efterföljare. Samtliga levde och verkade under de ekonomiska och sociala omvälvningar som var förbundna med industrialismens genombrott i Storbritannien. Deras idévärld kom följaktligen att präglas av dynamik. Detta till skillnad från Quesnays jordbruksekonomi som var statisk med varje år en upprepning av föregående år. Där förekom varken rekordskördar eller missväxter.

Adam Smith föddes i en liten stad nära Edinburgh. Han gjorde akademisk karriär vid Glasgows universitet, där han blev professor i moralfilosofi. Efter ett decenniums trögt arbete publicerade han vid 53 års ålder sin i dubbel mening tunga bok om nationernas välstånd, vilken genast blev vad som i dag kallas kioskvältare.

Intet ekonomiskt tycks Smith främmande. Några exempel på företeelser som behandlas: råvarupriser, löner, vinster, inkomstskillnader, räntor, regleringar, kolonier, skatter och handel. Med fötterna stadigt på jorden för Smith principiella resonemang. Praktiska exempel illustrerar hur tillverkning blir effektivare genom arbetsdelning, mekanisering och långa serier.

Under läsningen ställer jag en fråga föranledd av Ölles chokladkaka: Varför råder ordning och inte kaos i en decentraliserad global ekonomi, som bygger på massproduktion för okända och avlägsna köpare? Smith svarar, att en speciell mekanism – prisbildningen – löser samordningsproblemen i en marknadsekonomi. Allting har ett pris, varor och tjänster likaväl som arbetskraft. Priset varierar med efterfrågan och utbud. Antag att konsumenterna börjar köpa mer av en vara – säg chokladkakor – varvid priset pressas upp. Detta stimulerar företagen att öka produktionen, vilket medför prisnedgång. Här kommer Ölle in i bilden. Han är ju en vad Smith kallar slutlig konsument. Med veckopengen bidrar Ölle till marknadsefterfrågan på sitt favoritmärke.

Ingen får i dag kalla sig nationalekonom utan att känna till ämnets mest brukade metafor, nämligen den om den osynliga hand, som skapar överensstämmelse mellan egenintresse och samhällsintresse. Med mästartens ord:

Varje individ strävar att använda sitt kapital så att dess avkastning erhåller största värde. I allmänhet syftar han ej att befrämja samhällsintresset; ej heller vet han hur mycket han befrämjar det. Han beaktar endast sin egen säkerhet, bara sin egen fördel. Och härvid leds han av en osynlig hand att befrämja ett ändamål, som inte var någon del av hans avsikter. Genom att arbeta för sitt eget väl befrämjar han ofta samhällsintresset mer effektivt än när han verkligen avser att befrämja det.

Ekonomisk politik kommenteras gärna med mer eller mindre dåliga vitsar på detta tema. De kommunistiska planekonomiernas genomgående fiaskon förklaras med att den osynliga handen inte kunde ses någonstans. Den hade nämligen amputerats. Finansministern fick en örfil av den osynliga handen. Den osynliga handen tog honom sedan i nackskinet och gav näringsministern en klapp på axeln. Marknadens osynliga hand gjorde stopptecken för skattehöjningen. Den osynliga handen ger mindre obehag än den framsträckta handen.

Med läsningen av David Ricardos (1772–1823) verk lärde jag mig än mer om mekanismerna bakom Ölles köp av en chokladkaka. Jag förknippar gärna Ricardo med en formulering i introduktionsföreläsningen på Högskolan. ”Tro inte”, sade professorn, ”att studiet av nationalekonomi skall göra er rika. Ni kommer dock att få veta varför ni är fattiga.” Ricardo tog det säkra för det osäkra och gick den motsatta vägen. Redan som 14-åring började han att med fadern som handledare spekulera på Londonbörsen. Efter att ha blivit stenrik övergick han till att publicera ekonomiska pamfletter och slutligen sin betydelsefulla bok. Han dog som mångmiljardär i dagens penningvärde.

Ricardo introducerade den deduktiva analysen. Denna innebär fastställande av antaganden från vilka teorem härleds medelst logiskt resonerande. Ett principbidrag som pekade framåt var lagen om avtagande avkastning. Innebörden är att om en produktionsfaktor, t.ex. arbetsinsatsen, ökar medan övriga, t.ex. maskinkapaciteten och energiförbrukningen, är konstanta så sjunker snart resultatet av varje ytterligare arbetstimme. Detta sätt att teoretisera har kallats marginalistiskt och fick långt senare stort genomslag.

Ricardos mest kända insats utgör doktrinen om komparativa kostnader i internationell handel. I ett berömt exempel antog han att det i Portugal krävs färre arbetstimmar än i England för att framställa såväl en gallon vin som en yard tyg. Ändå lönar det sig att länderna har ett handelsutbyte. Portugal exporterar vin och importerar tyg medan England gör tvärtom. Varför? Jo, länderna har en relativ kostnadsfördel i produktionen av sina exportvaror. För en gallon vin får nämligen Portugal mer importerat tyg än egenproducerat medan det motsatta gäller för England.

Senare har jag lärt mig att Ricardos arbetsteori är ointressant som förklaring till dagens internationella arbetsfördelning. Det är länderskillnader ifråga om prisrelationer som avgör om Ölles chokladkaka tillverkas i Sverige eller utomlands.

John Stuart Mills förläggare måste ha haft höga tankar om brittisk folkbildning i slutet av 1800-talet. Mitt exemplar av Mills magnum opus är från en år 1878 tryckt folkupplaga, *people's edition*, på nära 600, med liten stil tättryckta, sidor. Självaste skaparen av den rimmade humoristiska versformen clerihews, Edmund Clerihew Bentley, fäste sig vid det för en populär debattör och underhusledamot ovanligt omständliga resonerandet:

*John Stuart Mill
By a mighty effort of will
Overcame his natural bonhomie
And wrote "Principles of Political Economy".*

Det är lätt att instämma i omdömet, att Mills beskrivning och analys av vad som då benämndes politisk ekonomi är en uppdatering av främst Adam Smiths verk samt delvis också av David Ricardos. Mill skiljer sig från föregångarna genom sitt intresse för sociala aspekter. Han var en framträdande representant för Whigpartiets radikala flygel med kvinnlig rösträtt som ett framträdande krav. Genom främst sin essä *On Liberty* befäste Mill sin ställning som ledande liberal ideolog.

Den framväxande industrialismen reste krav på reformer. Nära dussinet kapitel handlar om statens funktioner. Flera är skrivna som vore de tal i underhuset. I dessa lanseras förslag till omfördelning av pengar genom beskattning och då särskilt av arv. Mills teoribyggnad befolkas av enbart rationella aktörer. Men i hans verklighetsbeskrivningar vimlar det av impulsiva och oförnuftiga konsumenter, som behöver vägledning. Mill behandlar också behovet av institutionella reformer. Hans kunskapsrika framställning av aktiebolagets betydelse för ett dynamiskt näringsliv gav mig perspektiv på företagandet i chokladbranschen. (Några år senare blev jag bekant med Marabous vd Johan Throne-Holst. Han erbjöd mig anställning vid Marabou, vilket jag smickrad avböjde.)

Kommen så långt i läsningen av klassikerna hade jag fått den överblick av ekonomiska sammanhang som krävdes för besvarandet av frågorna gällande Ölles chokladkaka. Jag var naturligtvis ingen nytänkare, när jag gärna ville se aktuella företeelser i ett historiskt perspektiv. Redan de gamla romarna med Cicero i spetsen hade insett, att förståelse av nuet kräver kännedom om tidigare händelser och förlopp.

Det slog mig att jag hade fått vara med om samma kunskapsresa som klassikernas samtida läsare. Dessa var ju garanterat lika obildade som jag när de började studera nationalekonomins urkunder.

En ny disciplin blir en politisk kraft

Vad som kom att kallas den klassiska nationalekonomin innebar ett enormt nytänkande. Det handlade inte längre om spridda iakttagelser utan av systematiserad positiv kunskap. Företeelser blev noggrant definierade och samband kartlagda. Ett växande allmängiltigt vetande gjorde det möjligt att tala om framsteg.

Nationalekonomin kom alltmer att uppfylla de stränga kraven på en akademisk disciplin. En sådan förutsätter disciplin. I föregångslandet Storbritannien växte antalet lärjungar snabbt. De kom inte bara från lärdomssäten och intellektuella kretsar utan också från politiken. De nya idéerna fångades också upp och utvecklades på den europeiska kontinenten. Svenskar som blev intresserade av nationalekonomi fick i allmänhet sina kunskaper från tyska och franska tänkare.

På den europeiska kontinenten var, liksom i Storbritannien, det centrala studieobjektet ett lands ekonomiska effektivitet. Benämningen *political economy* var förresten hämtad från franskan. Den kändes tydligen förpliktigande, ty även ämnets akademiska företrädare tvekade inte att transformera sina analytiska slutsatser till politiska rekommendationer.

Ett terminologiskt inpass. Det svenska ordet nationalekonomi – från tyska *Nationalökonomie* – markerar att det rör sig om ekonomi på nationell nivå. Synonymer är socialekonomi och samhällsekonomi. Ett tyskt alternativ är *Volkswirtschaftslehre* som täcker ”*das wirtschaftsleben eines staatlich geeinten Volkes*”. Mot slutet av 1800-talet började den ursprungliga engelska termen *political economy* att ersättas med det mer neutrala *economics*. På senare tid har *political economy* fått en viss renässans som fackuttryck. En fransk *économiste* talar fortfarande om sitt ämne som *économie politique*.

Banbrytarna verkade i länder där all näringsverksamhet var hårt reglerad. Med den något oklara termen merkantilism avsågs en politik vars yttersta syfte var nationell makt. Statens inflytande skulle befästas genom ett nätverk av föreskrifter. Ett viktigt mål var positiv handelsbalans.

François Quesnay, Adam Smith och deras efterföljare ifrågasatte det merkantilistiska systemet. De fick stöd av en växande skara proselyter. Ett gemensamt budskap var att fri etableringsrätt och fri konkurrens leder till bättre

produkter och lägre priser. Något som utmanade skråväsendet. Doktrinen om komparativa kostnader blev bas för en frihandelsplädering.

På sikt vann reformförslagen gehör. Viktiga framgångar i Storbritannien var avskaffandet av spannmålstullarna och av navigationsakten; en lag som föreskrev att utländska varor endast fick fraktas till Storbritannien på brittiska skepp eller på skepp från ursprungslandet. Det förtjänar att nämnas att Anders Chydenius var starkt kritisk till den svenska motsvarigheten kallad produktplakatet.

Även i Sverige blev 1800-talet det århundrade då ett ålderstiget reglerings- och privilegiesamhälle sänktes i graven. Män och kvinnor erhöll lika arvsrätt år 1845. Alla – även judar – fick tillåtelse att flytta fritt inom landet. Genom förordningar 1846 och 1864 upphävdes skråväsendet och infördes näringsfrihet. Därmed bekom varje medborgare rätten att utan hinder från det allmänna driva rörelse. Något som underlättades av en ny aktiebolagslag. Vid seklets mitt skedde omfattande tullsänkningar.

När det gäller aktörer i liberaliseringsprocessen är en skriftställare och en beslutsfattare värda att nämna: Carl Adolph Agardh (1785-1859) och Johan August Gripenstedt (1813-74).

Agardh var enligt tidens sed en intellektuell mångsysslare. Efter att förgäves ha sökt en professur i matematik vid Lunds universitet blev han professor i botanik och praktisk ekonomi. Lön ordnades genom en märklig formalitet som gjorde Agardh behörig för en prästtjänst, vilken sedan sköttes av en vikarie. Han var en av flera framstående naturforskare som under tidigt 1800-tal invaldes i Svenska Akademien. 1817–18 kunde han som medlem av prästeståndet debattera ekonomiska frågor i riksdagen. Karriären kröntes 1836 med biskopsämbetet i Karlstad.

Agardh var mycket inriktad på praktiska ekonomiska frågor. I både Lund och Karlstad verkade han för inrättandet av sparbanker och hypoteksföreningar. Även brandstods- och livförsäkringsväsendet samt rationell skogshållning engagerade honom.

I fråga om ekonomisk teori och politik var Agardh väl inläst på Adam Smith och andra klassiker. I många avseenden polemiserade han mot Smith. Han ansåg att denne hade undervärderat statens roll och övervärderat det positiva med arbetsdelningen. Under en vistelse i Paris för botaniska studier följde han även föreläsningar av en känd fransk nationalekonom, Jean-Baptiste Say (1767–1832). Denne var känd som Adam Smiths ombud i Frankrike.

Agardhs ekonomiska författarskap blev mycket omfattande och bestod av böcker, pamfletter och artiklar. Ett tungt bidrag var den 1829 publicerade boken *Granskning af Stats-Ekonomiens Grundläror*. Agardh var i många stycken en originell tänkare. Till dåtidens förvåning – men eftervärldens uppskattning – argumenterade han för statsskulden som en nyttig företeelse.

Även om Agardh i sina förslag till ekonomisk politik framstod som en politisk vilde blev han dock med åren alltmer liberal eller rättare sagt socialliberal. Till motiven för statliga investeringar i kanal- och järnvägsbyggen hörde bättre spannmålstransporter och därmed bekämpning av fattigdom och svält i avlägsna landsdelar. Tullar var ett långvarigt problem. Till en början betonade Agardh att avveckling kunde medföra arbetslöshet, men senare blev han en övertygad frihandelsvän. Han var en kompromisslös motståndare till regleringar av inhemsk handel.

Agardhs skrivelser och riksdagsframträdanden initierade repliker. Det är naturligtvis omöjligt att bedöma i vad mån hans opinionsbildande verksamhet påverkade politiska beslut i nationella frågor.

När det däremot gäller Johan August Gripenstedt behövs inga reservationer angående hans stora inflytande på liberaliseringsprocessen. Han var statsråd från 1848 till 1866, varav de sista tio åren som finansminister. Efter utträdet ur ministären invaldes Gripenstedt i båda kamrarna. Han tog plats på Stockholmsbänken i andra kammaren.

I mycket var det gedigna kunskaper och stor vältalighet som gav Gripenstedt inflytande. Den liberala övertygelsen hade fördjupats och befästs av bekantskap med framstående franska tänkare, bland dem den extreme frihandelsförespråkaren Frédéric Bastiat (1801–50). Åtskilliga av dennes arbeten översattes till svenska.

Gripenstedt lyckades få stöd av såväl ministären som riksdagen för en rad viktiga avregleringar. Redan nämnda är etablerandet av näringsfrihet samt borttagandet av alla in- och utförselbud. Betydande tullsänkningar skedde successivt. Stor uppståndelse väckte propositionen om ett anslag till stambanorna på för den tiden jättelika summan 103 miljoner kronor. Den lämnades till riksdagen 1857 som var ett år präglad av bankkris. Gripenstedts optimism visade sig snart berättigad.

Självklart var inte den svenska liberaliseringsprocessen en ständig resa i given riktning. Detta emedan alla ekonomiska reformer har både vinnare och förlorare. I svensk politisk historia utgör tullstriden under 1880-talet en av de mest uppslitande parlamentariska kontroverserna. Tiderna betecknades allmänt som

dåliga och förbättrade kommunikationer gjorde det lättare för utländska produkter att nå den svenska marknaden. Framförallt rysk och amerikansk spannmål började hårdhänt konkurrera med svensk produktion. Hotade näringar reste krav på skyddstullar.

En hård kamp mellan frihandlare och protektionister resulterade i en temporär seger för de senare. Vid 1888 års riksdag infördes ett tullskyddssystem som utbyggdes under de följande åren. En ideologisk konsekvens av tullstriden blev att den gamla motsättningen mellan ”herrar” och bönder, upplöstes och övergick i meningsbrytningar mellan förespråkare för konservatism respektive liberalism.

Nationalekonomi i olika skepnader

De eländiga levnadsförhållanden som för breda lager var förbundna med den framväxande industrialismen initierade kritik av fritt företagande och privat egendom. Redan under tidigt 1800-tal uppstod en tankeriktning kallad den utopiska socialismen, som utmanade den klassiska nationalekonomin. ”Egendom är stöld” förkunnade fransmannen Pierre Joseph Proudhon (1809–1865). Senare socialistiska tänkare försökte skapa olika modeller för ett samhälle där arbetarna skulle kunna få sin rättmätiga del av samhällets rikedom.

En annan strömning var kommunismen. 1847 höll Kommunisternas Förbund sin första kongress. Året därpå publicerades i London det av de tyska emigranterna Karl Marx (1818–83) och hans sponsor Friedrich Engels (1820–95) gemensamt skrivna *Manifest der komunistischen Partei*. Det var en slagkraftig politisk pamflett med meningar som blivit klassiska. Bland dem: ”Historien om alla hittillsvarande samhällen är historien om klasskamp.” och ”Proletärer i alla länder, förenen eder!”

1867 utkom första bandet av Marx huvudarbete *Das Kapital*, som 1885 och 1894 postumt följdes av ytterligare två. Temat är det kapitalistiska systemets historia och framtid. Marx förutsäger dettas oundvikliga undergång men har inget särskilt att säga om det därpå följande kommunistiska samhällets organisation. Det är därför inte rättvist att klandra Marx för att samtliga länder som kallat och kallar sig kommunistiska förenas av diktatoriskt förtryck. Även om Marx gjorde fiasko som prognosmakare har han kasserat in beröm som samhällsanalytiker.

Med säte i Tyskland uppstod en rörelse som benämndes den historiska skolan. Dess rötter var rättshistoriska. Synsättet var organiskt. Alla delar av ett samhälle hänger samman och är ömsesidigt beroende. Även nationalekonomin

influerades. Udden var därvid riktad mot både liberalismens individualism och socialismen klassuppdelning.

Såvitt gäller ekonomi fick den historiska skolan många proselyter som inte alltid var inbördes överens. De tidiga företrädarna betonade att nationalekonomin skulle vila på empiriska fakta och inte abstrakta spekulationer. Därmed var sagt att några universella ekonomiska lagar ej existerade. Efterföljarna blev kända som katedersocialister. Detta emedan de ansåg att arbetarklassens problem borde lösas genom statsingripanden. En omfattande socialpolitik skulle innefatta försäkringar mot såväl sjukdomar och invaliditet som ålderdom. 1872 bildades en inflytelserik *Verein für Sozialpolitik* med akademiker, statstjänstemän och politiker som medlemmar.

Tyskt tänkande hade vid den här tiden en stark ställning inom vida intellektuella kretsar. Det bör därför inte förvåna att den historiska skolan vann proselyter i andra länder. Såsom särskilt attraktiv framstod betoningen på sociala reformer. Det har förresten hävdats att den bidrog till uppkomsten av sociologi som ett läroämne.

Vid sidan av mot liberalismen kritiska akademiker och politiker fanns också kulturpersonligheter som alls inte uppskattade framväxten av det nya och inflytelserika läroämnet nationalekonomi. I välformulerade satser radade den skotske essäisten Thomas Carlyle (1795–1881) upp nedsättande ord om det tankegods som ”*respectable professors of the dismal science*” hade åstadkommit: trist, bedrövligt, deklasserat och deprimerande. Men vad annat kunde man vänta sig av dem som funnit universums hemlighet ligga i tillgång och efterfrågan samt reducerat de styrandes plikt till att lämna folk i fred.

Klassicismens övergivna förposter

Vetenskapens historia erbjuder många exempel på upptäckter som var före sin tid. Stundom har det dröjt mycket länge innan nya idéer vunnit gehör. Det är en svår mental process att avveckla kunskap som blivit obsolet. Det gäller ju att stuva om invanda fakta och se dem ur helt andra synvinklar. Särskilt besvärligt är det när sunda förnuftet och vardagliga iakttagelser utmanas. Fortfarande har människor som ser solen gå upp och ned svårt att acceptera, att det i själva verket är jordklotet som snurrar. De läser ju i dagstidningen att enligt astronomerna kan de som bor i Lund se solen gå upp 04.23 och ner 21.55.

Existerande kunskap har intressenter som värnar sin tillgång. Det heliocentriska världssystemets grundläggare Nicolaus Copernicus (1473–1543) och Galileo Galilei (1564–1642) fick vänta på genomslag därför att de inte bara utmanade

sunda förnuftet utan också den mäktiga katolska kyrkans dogmer. Blodomloppets upptäckare den engelske läkaren William Harvey (1578–1657) fick rätt i sin förmodan att avundsjuka kollegers förtal skulle skada hans praktik. Sedan dess har den medicinska forskningen gjort så stora framsteg att det numera knappast finns någon enda människa som är helt frisk.

Även nationalekonomer har en tendens att älska framsteg men hata förändring. Omvälvande idéer har ignorerats därför att de inte passade in i det konventionella tänkandet. Det dröjde decennier innan deras tid kom. Dylika processer har liknats vid förposter som intagits under krig. Om huvudstyrkorna är långt bak kan de inte ge tillräckligt stöd till förposterna. Dessa måste överges för att återtagas senare.

Värda att föra på tal som förpostfäktare är några strängt teoretiskt orienterade forskare: tyskarna Johann Heinrich von Thünen (1783–1850) och Hermann Heinrich Gossen (1810–58) samt fransmannen Antoine Cournot (1801–77). Eftervärlden har spekulerat över varför nationalekonomins huvudstyrka vände ryggen åt dessa sina framskjutna posteringar. Det har framhållits att de verkade i en tid då kommunikationerna inom forskarvärlden var rudimentära. Ingen av dem hade heller ställning som akademiskt anknuten nationalekonom. Gossen sägs ha blivit så besviken över skråets oförståelse att han lät förstöra restupplagan av sin bok.

En ytterligare förklaring till den uteblivna uppskattningen kan vara att förpostfäktarna arbetade med så avancerade metoder, att samtiden helt enkelt inte begrep vad de höll på med. Analyserna skedde nämligen inom ramen för klart definierade ekonomiska modeller. En ansats som sedan dess förfinats till matematisk specialitet.

En ekonomisk modell utgör en förenklad återgivning av verkligheten. François Quesnay var en pionjär. Hans *Tableau Economique* var en schematisk bild av penningströmmar. Han började med en enda lantgårds årliga produktionsvärde för att tolv år senare publicera en tablå som täckte hela folkhushållet. En modells styrka ligger lika mycket i vad den bortser ifrån som vad den beaktar. En relevant modell är inriktad på de centrala förhållanden som forskaren strävar att förstå. Mer om detta i en följande exkurs.

Som överordnat problem framstod fastställandet av jämviktsvillkor för såväl personer och företag som marknader. Enligt definitionen befinner sig ett system i jämvikt när ingen aktör anser sig ha anledning att ändra sitt beteende.

von Thürens godsägare var medveten om den avtagande avkastningens lag. Han maximerade intäkterna genom att anställa folk ända tills den siste lantarbetarens

bidrag till produktionen var lika mycket värt som dennes lön. Vad som gällde för anställda tillämpades på andra produktionsfaktorer. De tekniska termerna blev gränskostnads- och gränsintäktsanalyser.

von Thünen lanserade tanken att sambandet mellan insatsen av arbetskraft och skörderesultatet kunde ses som en funktion. Rörde det sig om många arbetare och en stor gård framstod funktionen nästan som kontinuerlig. Relationen mellan gränstillskotten kunde då skrivas i derivatform. Beaktades även andra produktionsfaktorer såsom gödsel och mark blev det fråga om partiella derivator. Var och en av dessa blev möjlig att beräkna *ceteris paribus*, alltså under villkoret att övriga insatser hölls konstanta. Efter drygt hundra år fick den av Gottfried Wilhelm von Leibniz (1646–1716) och Isaac Newton (1642–1727) grundade infinitesimalkalkylen nationalekonomisk tillämpning.

Cournot var en för sin tid avancerad matematiker. Bas för hans företagsanalyser var förutom en produktionsfunktion också en efterfrågefunktion i vilken den sålda mängden varierade med priset. Maximal vinst inträffade när gränsintäkten var lika stor som gränskostnaden. I detta läge befann sig företaget i jämvikt. Varje förändring innebar lägre vinst. Cournot applicerade sin prisbildningsanalys på inte enbart den vanliga perfekta konkurrensen utan också på duopol (marknad med två konkurrenter) och monopol.

Gossens bidrag bestod i precisering av det tänkande i nyttotermer som klassikerna introducerat. Han laborerade med konsumtionens gränsnnytta och arbetets gränsobehag. I mina ögon gjorde han pojken Ölles snaskbegär till ett praktikfall av lagen om avtagande gränsnnytta. Empirisk erfarenhet av den för honom okända teorin gjorde att Ölle lärde sig att bara köpa en chokladkaka i taget. En gång hade han nämligen fallit för frestelsen att i ett svep köpa och sätta i sig flera. Den femtonde biten smakade inte lika gott som den första. Vid den trettionde blev gränsnytan negativ. Då kände sig Ölle kräkfärdig och slängde bort vad som återstod.

För att konsumenten skall få maximal tillfredsställelse måste denne enligt Gossen fördela sina köp så att den sista myntenheten ger samma nytta för alla varor. I detta jämviktsläge leder varje förändring av varukorgen till minskad total tillfredsställelse. För timarbetaren gäller att väga obehaget av längre arbetsdag mot det goda som lönetillskottet kan ge. I jämviktsläget uppvägs arbetets negativa gränsnnytta exakt av lönens positiva gränsnnytta.

Exkurs om ett låtsasklot befolkat av släktet *homo economicus*

Vi tillhör alla människosläktet, *homo sapiens*, som kännetecknas av en i förhållande till djuren mycket stor hjärna. Om vi inte drabbats av invaliditet kan vi stå upprätta och gå på två ben. Vi har också tummar som möjliggör grepp och därmed förmåga att använda verktyg. Medlemmarna av *homo sapiens* återfinns över hela jordklotet. De är medborgare i länder med skilda statsskick. Språken och sedvänjorna liksom försörjningsalternativen är otaliga. En i särskilt Västeuropa och Nordamerika förekommande fackgrupp kallas nationalekonomer.

Deras uppgift är att studera och förklara ekonomiska sammanhang i en värld befolkad av miljoner människor som arbetar, köper, sparar och startar företag. Inom deras disciplin gäller, att även en överklig ansats kan lära oss mycket om verkligheten. För att kunna hantera en mångdimensionell tillvaro har nationalekonomerna skapat en egen abstrakt värld. I denna agerar stater, branscher, företag, organisationer och hushåll inom ramarna av modeller. Jordklotet är befolkat av släktet *homo economicus*.

En modell kan definieras som ett slutet logiskt system vilket försöker fånga de fundamentala inslagen i en komplex sinnevärld. Vad som bedöms vara mindre centrala förhållanden abstraheras följaktligen bort.

Teorier och på dem fotade hypoteser är forskarens instrument för prediktioner av utfall i verkliga livet. Genom att transponera teorier till modeller kan forskaren upptäcka eventuella formella oförenligheter och orimligheter. Normalt kan en teori utgöra bas för flera alternativa modeller. Det går alltså inte att sätta likhetstecken mellan teori och modell. En hypotes kan vara riktig eller felaktig. En modell kan vara relevant eller irrelevant, vilket är något helt annat.

Modeller har en central plats i empirisk forskning. Genom siffermässig skattning av ingående storheter kan slutsatser dras om samband och utfall. Tillämpningarna är många: priseffekter av ränteförändringar, sänkning av mervärdesskatten som sysselsättningsstimulans, hyornas betydelse för bostadsefterfrågan, etc., etc.

Nationalekonomiska modeller är inte ensamma om att medelst förenklingar lära oss att hitta rätt i tillvaron. Vad är en vanlig bilkarta annat än en modell av ett svåröverskådligt landskap! Papperet är platt medan terrängen är kuperad. Enligt skalan är vägarna kilometerbreda. Kyrkorna är stora som köpcentra. Campingplatserna verkar ha plats för tusen husvagnar. Det skulle inte falla någon in att döma ut kartan på grund av att dess symboler förvränger fakta. Det väsentliga är ju att bilisten inte far vilse från motellet till kapellet.

Modeller kan ges olika former. François Quesnay presenterade sina kretslopp i vad som skulle kunna kallas bilder. Klassikerna med Adam Smith i spetsen beskrev sina modeller verbalt. Stundom illustrerades resonemang med räkneexempel. Modeller fotade på matematik kan ofta visas på två sätt. För att underlätta förståelse återges funktioner och ekvationer även som kurvor i diagram. I kurslitteratur är detta regel.

När det så gäller modellernas aktörer krävs bestämda och oföränderliga personlighetsdrag. Det går ju inte an att alla aktörer i en modell för whiskyköp plötsligt blir nykterister. Adam Smith var föregångsman. Han byggde genomgående sina resonemang på rationella människor som drivs av egennytta. Något som alstrade skämtet, att den där Adam Smith tycks tro att det bor en skotte i varje individ. Efterföljarna inom den klassiska nationalekonomin grundade sina teser på samma människosyn som nestorn. Även Karl Marx profithungrige kapitalist passar in i schemat.

För den som inte är psykolog ligger det mycket i antagandet att alla människor har en benägenhet att främja de egna ekonomiska intressena. Anställda byter arbetsgivare för att få högre lön. Utsikten till vinster driver företagens satsningar på olika projekt. Konsumenterna väger pris mot kvalitet och köper vad som ger den högsta tillfredställelsen. Detta konstaterat i medvetande om att det faktiskt lär finnas avvikande personer som kan förfalla till impulsköp av onyttiga statusprylar.

Frågan om människosynen ställdes på sin spets av gränsnytteanalysens ovannämnda vägröjare. De strävade att utveckla den nationalekonomiska teorin från ricardoanska räkneexempel till god matematik. För detta krävdes modeller med rationella och principfasta aktörer. Varken von Thünen, Cournot eller Gossen gjorde någon djupare redogörelse för själva de banbrytande metoderna.

Det dröjde dock inte länge innan nationalekonomerna preciserade sin aktörstyp. Denna antas ha bestämda preferenser (tycke och smak), perfekt information och förmåga att alltid bedöma konsekvenserna av sitt handlande. Efter överväganden väljer vederbörande att handla på sätt som bäst tillfredsställer preferenserna. Den nationalekonomiska vokabulären berikades med begreppet *homo economicus*.

De gustibus non est disputandum tillskrivs en gammal romare. Detta har *homo economicus* tagit till sitt hjärta. Vad slags tycke och smak som styr besluten i modellerna skall man alltså inte diskutera. Observera dock att hänsyn av etisk natur mycket väl kan ingå i egennyttan. Goda människor mår som regel bättre än onda.

Under årens lopp har *homo economicus* genomgått en viss evolution och erhållit inslag av *homo sapiens*. Jag har erfarit, att inom nationalekonomin är darwinismen alls inte enkelriktad. Vid en middag hade jag nöjet att sitta bredvid en med ekonomipriset – kortform för Sveriges riksbanks pris i ekonomisk vetenskap till Alfred Nobels minne – belönad amerikan. En kollega till denne hade väckt uppseende genom att offentligt beteckna chefen för centralbanken, Federal Reserve, som stenåldersekonom. Jag frågade min bordsgranne om han delade detta hårda omdöme. ”No”, blev svaret, ”X is a neanderthal economist.”

Inte oväntat har engelska språket slagit ut latinet; *homo economicus* benämns sedan länge *economic man*.

Klassisk nationalekonomi blir som ny

Enligt vanligt mönster i vetenskapshistorien efterträddes klassiker av nyklassiker eller, som klassiskt (oavsiktlig vits) bildat folk föredrog att säga, neoklassiker. Genombrottet kom på 1870-talet. Det skedde genom publiceringen av tre skolbildande böcker.

Fundamentet till vad som blev den österrikiska skolan lades av Carl Menger (1840–1921) med *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*. För Cambridgeskolans motsvarighet svarade William Stanley Jevons (1835–82) med *The Theory of Political Economy*. Anekdotiskt kan nämnas att Jevons efter publiceringen blev uppmärksammas på Gossens ovannämnda arbete. I andra upplagan framhöll Jevons, att Gossen i alla väsentliga avseenden hade föregripit honom. Lausanneskolan etablerades med ett storverk av den i Schweiz verksamme fransmannen Léon Walras (1834–1910): *Eléments d’Economie Politique Pure ou Théorie de la Richesse Sociale*.

Jag avser inte att redogöra för de mer eller mindre subtila skillnaderna mellan de tre skolorna. Att de ändå nämns är för att exemplifiera nationalekonomernas beständiga tendens till profilering. Sedan den nyklassiska teorins *Gründerzeit* har nya skolor tillkommit. Det centrala är naturligtvis vad som förenade skolorna. Ekonomiskt-analytiskt var det återuppfinnandet av gränsnytteansatsen eller med ny terminologi marginalanalysen. Metodiskt var det för Jevons och Walras bruket av matematik.

Mengers framställning var rent verbal vilket ledde till snabb uppskattning. Men även Jevons gjorde intryck medelst lyckade formuleringar. När han behandlade ackordsarbetarens avvägning mellan en aning mer/mindre arbete och mindre/mer fritid blev nationalekonomin ”*a calculus of pleasure and pain*”. Han gjorde en analogi mellan nationalekonomi och statisk mekanik:

The nature of Wealth and Value is explained by the consideration of indefinitely small amounts of pleasure and pain, just as the Theory of Statics is made to rest upon the equality of indefinitely small amounts of energy.

Mengers och Jevons huvudintresse var mikroteori, dvs. studiet av enskilda individers och företags ekonomiska beteenden. Walras var den nyklassiska makroteorins förgrundsgestalt. Han utvecklade fysiokraten Quesnays idé om ett samhällsekoniskt kretslopp till ett i princip jättelikt ekvationssystem. För en simultan lösning måste antalet obekanta vara detsamma som antalet ekvationer. Det var en mikro-makro-jämviktsmodell för bestämning av priser och kvantiteter under perfekt konkurrens. Inget utrymme fanns för monopol, skatter, arbetslöshet, kriser, konjunkturer och andra realiteter. Orden *économie politique pur* i bokens titel var god konsumentupplysning.

Walras modell klargjorde hur i ett samhälles ekonomi allting beror av allting annat. Denna interdependens gör att en förändring på en enda marknad fortplantas genom hela samhällsekonomin.

Tankarna går till senare tiders aktieras och spruckna fastighetsbubblor i USA som medfört globala kriser. Inte att undra på att det nu finns forskare som tillämpar kaosteori i sitt sökande efter ekonomiska fjärilseffekter. Benämningen är hämtad från titeln på en föreläsning som kaosteorins upphovsman Edward Lorenz höll inför en lärd krets: ”Kan en fjärils slag med vingarna i Brasilien orsaka en tornado i Texas?”

I Walras system etableras efter varje jämviktsrubbnings slutligen en ny allmän jämvikt. I verkligheten inträffar dock störning på störning så att ett tillstånd av allmän jämvikt är en utopi.

Efter Walras har mikro-makro-teorin utvecklats till ett centralt redskap för analys av motsättningar mellan individuella och kollektiva intressen. Den som reser sig upp på sitt platsläktaren ser bättre – förutsatt att inte alla andra gör likadant. En rekordskörd på en gård kan höja den lycklige lantbrukarens inkomster. Men skulle det bli en allmänt god skörd leder det större utbudet till sjunkande marknadspriser och därmed lägre inkomster för alla bönder.

Exkurs om matematiken. Tjänare eller herre?

I sin föreläsning i anslutning till mottagandet av 1983 års ekonomipris vittnade Gerard Debreu om matematikens stora betydelse för nationalekonomins utveckling till den mest avancerade samhällsvetenskapen. Lustigt nog framhöll

han Adam Smith som en inspiratör. Denne hade som nämnts ovan verbalt formulerat insikten, att många ekonomiska aktörers självständiga agerande inte skapar totalt kaos utan ett socialt optimum. Enligt Debreu har denna paradox stimulerat till axiomatisk och rigorös matematisk analys av problem som varje ekonomiskt system måste hantera: effektiviteten i resursallokeringen, decentraliseringen av besluten, incitamenten för beslutsfattarna, hanteringen av information, etc.

Stanley Jevons hade hundra år tidigare på ett mindre sofistikerat sätt framhållit att vetande kommer av mätande; nationalekonomin måste vara matematisk av det enkla skälet att den rör sig med kvantiteter. Dess storheter är mätbara i antal, priser, löner, skattesatser, valutakurser, etc.

Nationalekonomins utveckling har befrämjats av att allt fler arbetar med matematik; ett universellt språk som alla berörda kan kommunicera på. Den avslöjar inkonsistenser och levererar odiskutabla resultat. Många framstående nationalekonomer har vittnat om betydelsen av att modellanalysen tidigt och konsekvent tog matematiken i sin tjänst. I och med att en modell är matematiskt specificerad kan dess parametrar estimeras med statistiska tekniker. En tvärvetenskaplig specialitet som benämns ekonometri.

Joseph A. Schumpeter (1883–1950) påpekade, att kännedom om sådana begrepp som variabel, funktion, gränsvärde, kontinuitet, derivata, differential, maximi- och minimipunkt och determinant förändrar hela ens attityd till relationer mellan företeelser. Problem får mer bestämdhet och nya metoder avseende bevisföring uppkommer. Genom att matematiken är präglad av precision och brukar symboler som inte kan missförstås undviks många kontroverser.

En modell för den enklast tänkbara ekonomin – ett samhälle befolkat av en enda person – visar till vilka höjder en kreativ och matematiskt kunnig nationalekonom kan föra analysen. I vad som brukar kallas ”en Robinson Crusoe-ekonomi” är Robinson ensam invånare. Fritiden tillbringas på stranden. Under arbetstiden samlar han kokosnötter, vilka utgör hans enda föda.

En produktionsfunktion visar sambandet mellan arbetsinsats och mängden insamlade kokosnötter. Till modellen hör också en indifferenskurva byggd på Robinsons preferenser avseende kombinationen fritid och arbete med kokosnötter. I jämviktsläget motsvarar mängden kokosnötter som är förbunden med en extra arbetstimme det marginella substitutionsförhållandet mellan fritid och kokosnötter. Den som tycker att detta låter som abra-kadabra hänvisas till en lärobok för grundkurs i nationalekonomi.

Nästa steg är att tillföra modellen en arbetsmarknad, en varumarknad och en penningmarknad. Robinson beslutar att bilda ett företag – Crusoe AB i vilket han är ensam aktieägare. Han anställer sig själv som ende medarbetare. Varannan dag uppträder Robinson som producent och varannan dag som konsument. I sin roll som anställd får han lön, i sin roll som aktieägare får han vinst och i sin roll som konsument beslutar han hur mycket som skall köpas av bolagets utbud. För att hålla ordning på sina transaktioner skapar Robinson en valuta som han kallar bancor med kokosnötter som myntfot. Matematiska modeller kan finna optimalt handlande för såväl bolaget som Robinson personligen i hans olika roller.

Beskrivning och analys av en Robinson Crusoe-ekonomi – det simplaste av samhällen – kräver alltså dussinet funktioner och ekvationer. Med Fredags ankomst fördubblas folkmängden varigenom möjligheter uppstår för arbetsdelning. Den ene kan bli expert på fiske medan den andre samlar kokosnötter. Produktions- och konsumtionsalternativen och därmed antalet matematiska relationer ökar drastiskt.

Mot den bakgrunden inses lätt att modeller av den komplicerade värld vi lever i ställer stora krav på nationalekonomernas matematiska kompetens. De bör numera vara slängda i operationsanalys, matrisräkning, alla slags funktioner (exponential-, logaritm-, trigonometriska-, linjära-), sannolikhetskalkyl, osv.

Här är plats för ett enda exempel på matematisk specialitet. Jag väljer spelteorin emedan en nationalekonom, Oskar Morgenstern, var en av upphovspersonerna. En enkel definition av spelteorin är att den avser beslutsfattande under risk. En term som har kommit att ingå i det allmänna språkbruket är nollsummespel. I dessa är en persons vinst en annan persons förlust. Ett exempel är vadslagning. I plussummespel har alla fördel av ett individuellt beslut. Mannen vågar fria och får ja varefter äktenskapet blir lyckligt och barnen välartade.

Ett vanligt spelteoretiskt problem avser vad en rationell aktör bör göra när andra aktörer kan reagera. Företagsledaren grubblar över hur konkurrenterna kommer att svara på en prissänkning. Samlarens huvudbry inför en auktion kan gälla budgivningen på en Zorn-tavla. I co-operativa spel förekommer samverkan. Praktiska tillämpningar utgör kartellbildningar och överenskommelser mellan arbetsmarknadens parter.

Under matematikens segertåg viskade enstaka röster att nationalekonomin borde besinna sin dödlighet. Till dessa hörde svensken Knut Wicksell (1851–1926). Han framhöll att tillgången på relevanta statistiska uppgifter släpade efter bruket av matematik. En sålunda handikappad modell förmår bara leverera

rudimentära empiriska slutsatser: Plus eller minus, framåt eller tillbaka, uppåt eller nedåt.

Wicksell manade också att en matematisk-ekonomisk skriftställare inte får förfalla till ordknapphet utan måste göra sig förstådd av fler än kollegerna. Detta är en tillsägelse som tyvärr bevarat sin aktualitet. Många är de nationalekonomer som förgäves drömmer om att kunna påverka politiska beslut. De borde besinna min favoritprofessor Erik Lundbergs råd: Om en text skall få genomslag måste den vara begriplig även för den marginelle riksdagsledamoten.

Sju år efter sitt ovannämnda framträdande i Stockholm återkom ekonomipristagaren Gerard Debreu till matematikens expansion inom nationalekonomin. Den här gången i ett ordförandetal inför årsmötet med American Economic Association. Han började med att framhålla den positiva betydelsen av att alltfler arbetar och kommunicerar med matematik. Talet utmynnade dock i en kritisk granskning av den dominans som matematisk deduktion har uppnått inom nationalekonomisk teoribildning. Enkelt uttryckt: Har matematiken övergått från att vara nationalekonomins tjänare till att bli dess herre?

Personer som har studerat matematik tenderar att arbeta med problem som passar deras utbildning. Därmed finns risk att det nationalekonomiska innehållet blir sekundärt i skriftliga framställningar. Professionens belöningsystem förstärker denna tendens. Kolleger är redaktörer för facktidskrifter samt sakkunniga åt universitet, stipendienämnder och forskningsinstitut. Den som vill göra intryck på detta hov anpassar sig till dess värderingar. Tror karriäristen att där finns en stor uppskattning av matematisk sofistikerad försöker vederbörande ge intryck av att tillhöra de invigda.

En annan ekonomipristagare (1973), Wassily Leontief (1905–1999), har uttryckt liknande tankar. Matematiskt inriktade seniorer praktiserar en strikt kontroll över juniorernas utbildning, befördran och forskning. De intellektuella disciplinkraven inom ledande ekonomiska fakulteter kan jämföras med förhållandena vid en kasern för marinsoldater. Enligt Leontief har inte teoretiker och ekonometriker i någon märkbar utsträckning ökat den systematiska kunskapen om hur ett verkligt ekonomisk system är uppbyggt och fungerar.

Page after page of professional economic journals are filled with mathematical formulas leading the reader from sets of more or less plausible but entirely arbitrary assumptions to precisely stated but irrelevant theoretical conclusions.

Debreus och Leontiefs synpunkter får extra tyngd genom att de visste vad de talade om. Båda var innovatörer inom den matematiska modellanalysen. Även

bland nationalekonomins fotsoldater skärskådas utvecklingen. Ett vanligt klagomål är att avståndet växer mellan den abstrakta teorin och den konkreta verklighet som är nationalekonomins yttersta studieföremål. Alltför ofta är teorin mer avancerad än det empiriska materialet tillåter.

Modellbyggande ger status medan det tidskrävande och ofta tråkiga arbetet med att sammanställa och bearbeta relevant statistik rankas lågt i den akademiska meritvärderingen, även om det ska erkännas att en viss vändning ägt rum på senare år. Det händer att värdefulla insikter ignoreras därför att det är svårt eller omöjligt att uttrycka dem i kvantifierbara termer. Statsvetare och sociologer brukar syrligt påpeka, att den extrema matematiseringen av modeller är ett uttryck för nationalekonomernas fåfänga strävan att bli lika respekterade som naturvetenskapliga forskare.

En bidragande orsak till matematikens utbredning är att den i sig har stor attraktionsförmåga. Matematik är lika beroendeframkallande som *single malt* whisky. Filosofen Bertrand Russel har sagt, att rätt betraktad besitter matematiken inte bara sanning utan också suverän skönhet, kall och hård som skulpturens.

Exkurs om statistiken. Sanningssägare eller lögnare?

Vetande kommer som sagt av mätande. Vid sidan av matematiken utgör statistiken en för nationalekonomisk forskning oundgänglig hjälpvetenskap. Benämningens latinska rot markerar att statistik ursprungligen var en beskrivning av staten, särskilt dess befolkning och näringsliv. En gammal term av engelskt ursprung är politisk aritmetik.

När systematisk datainsamling introducerades betraktades resultaten som statshemligheter. En fiende fick ju inte veta hur många regementen som kunde mobiliseras och hur länge matransonerna skulle räcka. Sverige var pionjär både ifråga om statistikinsamlingens organisation och ifråga om resultatens offentlighet. 1756 inrättades Tabellverket med uppdrag att sammanställa befolkningsstatistik. Hundra år senare fick det nya ämbetsverket Statistiska centralbyrån, SCB, ansvaret för all statistikinsamling som inte skedde genom annan myndighet.

Tidningsläsare och lyssnare till etermediernas nyhetssändningar kan konstatera att dagens samhälle är impregnerat med statistik. Är ämnet politik refereras intervjustudier. Förändringar i brottslighet, räntor, trafikolyckor och arbetslöshet rapporteras i form av antal och/eller procentsatser. Gäller det genomsnittsvärden av sådant som utrikeshandel, produktion och konsumtion används indextal.

Sifferuppgifter förmedlar en känsla av vederhäftighet och ifrågasätts sällan. Möjligen undrar Medelsvensson varför olika opinionsinstitut redovisar så skilda procentsatser för presumtiva röster på Sverigedemokraterna. A propos det, Medelsvenssons anfader är den genomsnittsmänniska, *l'homme moyen*, som fransmannen Adolphe Quetelet introducerade på 1830-talet.

Ett par kända citat anger två skäl att vara misstänksam mot statistiska uppgifter. För det ena svarar Mark Twain. Det finns enligt Twain tre slags lögn: lögn, förbannad lögn och statistik. Statistik kan onekligen ljuga och det på många olika sätt. Pålitligheten hos insamlade data är beroende av att uppgiftslämnarna varit noggranna och hederliga. Samband kan vara misstolkade. Föreställningen att storkar levererar de nyfödda barnen är en produkt av tidig nederländsk korrelationsanalys. På grund av "mörkertal" präglas statistik över brottslighet, familjevåld och andra sociala missförhållande av regelmässiga underskattningar.

I det andra citatet beskylls en person för att använda statistik som en fyllbult använder lyktstolpar; som stöd istället för upplysning. Tankarna går osökt till politiker. De tvekar sällan att åberopa statistik av tvivelaktig karaktär. Aktuella exempel erbjuder debatten om invandringens ekonomi. I ett av särintressenas kamp präglat samhälle ingår partiskt snedvriden statistik i vapenarsenalen. Intresseorganisationer och ideologiskt fotade tankesmedjor insamlar och redovisar just den statistik som passar in i deras argumentation.

När det så gäller nationalekonomerna är analys av statistik ett centralt inslag i deras forskning. Ett dilemma därvidlag är separationen mellan dem som producerar faktaunderlaget och nationalekonomerna som analyserar det. Det är ju av stor vikt att de som arbetar med ett siffermaterial har ingående kunskap om hur detta framtagits och vad det täcker. Att anpassa statistik för ekonomisk analys är ett stort, för att inte säga enormt, arbete.

Tag bruttonationalprodukten, BNP, som är ett mått i kronor på landets totala produktion under en viss period. Den består av en mängd delposter. Kunskap om den reala utvecklingen kräver att varje delpost med hjälp av ett eget prisindex beräknas i fasta priser. I nyhetssändningar heter det sedan att tillväxten har ökat/minskat. Ja, i det mediala språkbruket förekommer till och med en sådan horrrör som negativ tillväxt.

I nationalekonomiska studier utnyttjas inte enbart offentligt tillgänglig statistik. I rollen som pionjär av forskning med näringslivet som objekt har sålunda IFN/IUI kompletterat allmänt tillgänglig statistik med betydande egen faktainsamling. När nationalekonomerna själva svarar för statistiken är de väl medvetna om dennas förtjänster och brister.

Indexering är ett sätt uttrycka många storheter med ett enda tal. Det mest kända prisindexet får illustrera ett par beräkningsproblem. I konsumentprisindex, KPI, vägs priset för varje vara och tjänst efter sin andel av hushållens totala utgifter. Højningar och sänkningsar av priser får konsumenterna att ändra sina köpvanor. När förändringen av konsumentprisindex mellan två perioder skall beräknas kan produktkorgen vara baserad på antingen läget under period ett eller läget under period två. Periodvalet påverkar storleken av indexförändringen. Dilemmat löses ofta genom att prisindexet får bli ett geometriskt genomsnitt av de båda alternativen. Ett ytterligare problem är att detaljhandeln kontinuerligt ändrar sina sortiment. Varor kommer till och varor utrensas. Detta och mycket annat hindrar dock inte SCB att månadsvis redovisa KPI i hundradelar. Med 1980 som basen 100 uppmättes KPI i juni 2014 till 314,70.

Förändrade relationer mellan export- och importpriser är av betydelse för ett lands ekonomi. Om exportpriserna stiger och/eller importpriserna sjunker förbättras det ekonomiska läget. Ett mått på *terms of trade* är kvoten mellan prisindex för exporten och prisindex för importen. Med hänsyftning på alla de problem som är förbundna med indexberäkningar fällde en känd statistiker en spydig kommentar: endast en nationalekonom kan tro, att om man dividerar en fiktion med en annan fiktion så erhålles en realitet

I tidsserieanalyser mäts variabelns omfattning vid olika tidpunkter. BNP har redan nämnts. Denna rymmer många ekonomiska aktiviteter som präglas av konjunkturörelser i form av cykliska förlopp. Svängningarna sker runt en trend som visar den långsiktiga förändringen. I konjunkturforskningen är tidsserianalys central. Olika variabler expanderar och kontrakterar enligt skilda mönster. Om det är möjligt att identifiera reguljärt ledande indikatorer kan dessa utnyttjas för prognosändamål. En slutsats kanske låter så här: Färsk arbetsmarknadsstatistik visar att exportindustrin börjat permittera folk. Tydligt har konjunkturen vänt och är på väg nedåt.

Jag minns ett samtal med Handelsbankens grånade ekonom Rudolf Jalakas, som var journalisternas intervjufavorit. Han hade ju alltid en synpunkt på det senaste skeendet. Hur bär du dig åt att aldrig vara svarslös? Svaret kom prompt: Med lite olika betoningar säger jag bara, att det vänder. Och hittills har jag fått rätt tretton gånger.

Tvärsnittsanalys är baserad på observation av olika data vid samma tidpunkt, som kan vara dag, vecka, månad, kvartal eller år. Populära forskningsobjekt för politisk debatt är löneläget för män och kvinnor, sysselsättningen inom olika årsklasser och länderskillnader avseende BNP per capita.

Mycket statistik bygger på stickprov. Det gäller även KPI. Den stora mängden registrerade priser utgör bara en bråkdel av alla dem som återfinns i varuhus, butiker, kiosker och kataloger. Det är en omöjlig konst att göra urval som i alla relevanta avseenden återspeglar populationen. Ett stickprovs resultat kan bara bli närmevärden eller uppskattningar av populationens karaktäristika. Vart fjärde år testas hur intervjuundersökningarnas olika urval på cirka tusen personer vardera motsvarar totalpopulationen av röstberättigade. Det institut vars partifördelning bäst återspeglat valresultatet inkasserar prestige. Observera dock att en topplacering helt enkelt kan vara rena turen.

Den statistiska analysen är en matematisk specialitet. Dess uppgift är att bestämma vilka slutsatser om verkligheten som gjorda observationer tillåter. För nationalekonomer är särskilt korrelations- och regressionsanalys av intresse. Syftet är att fastställa graden och typen av samvariation mellan variabler. Korrelationskoefficienten är ett mått som sträcker sig från -1 (perfekt negativt samband) till $+1$ (perfekt positivt samband). Noll indikerar frånvaro av samband. I empirisk tillämpning är en viktig tolkningsfråga i vad mån uppmätta samband är kausala och inte resultat av tillfälligheter.

Från Högskolans statistikseminarium minns jag en studenttävling i nonsenskorrelationer efter mönstret häckande storkar och födslar i Nederländerna. Vinnaren hade för norrländska landskap funnit en hyggligt positiv korrelationskoefficient avseende skörden av ängshö ena året och utomäktenskapliga nedkomster året därpå.

En vetenskap i tiden

Låt oss återgå till nationalekonomins historia, som avbröts efter nyklassikernas entré. Ämnets fortsatta förlopp är inte möjligt att ens översiktligt beskriva i en kort essä. Ett skäl härtill är att dess yttersta forskningsföremål är den ekonomiska verkligheten i alla dess former. Sedan slutet av 1800-talet har denna genomgått en revolutionerande utveckling.

Här några avrundade svenska uppgifter. Folkmängden har nästan fördubblats. För ett sekel sedan dog vart tionde barn i späda ålder. Nu rör det sig om några promille. Andelen som livnär sig på jordbruk och fiske har sjunkit från cirka 70 till 3–4 procent. De största arbetsgivarna är i dag industrin, servicenäringarna och den offentliga sektorn. BNP i fasta priser har 25-faldigats, vilket återspeglar en kraftigt stigande produktivitet. Utrikeshandeln har expanderat ännu mer. Internationellt uppfattas Sverige som ett arketypiskt välfärds- och organisationssamhälle.

Vad som hänt i Sverige är inte unikt. Alla västliga demokratier uppvisar liknande förlopp. Flera jordbruksdominerade länder med giganterna Kina och Indien i spetsen har kommit långt i sin industrialisering. Globalt har den genomsnittliga levnadsåldern stigit.

Sedan pojken Ölle för ett drygt halvsekel sedan köpte sina chokladkakor har världsekonomin blivit ett än mer interdependent system. Lilla Greklands dåliga statsfinanser försatte en hel valutaunion i gungning. EU-medlemmarnas lust att genom sanktioner straffa Ryssland för dess maktpolitik varierar med handelns omfattning. Skuldsatta amerikanska husägare kan göra europeiska bankdirektörer sömnlösa. Robinson Crusoe i all ära, men jag kan svårligen tänka mig något mer beständigt aktuellt än vad den engelske författaren och domprosten John Donne skrev för 400 år sedan:

No man is an Island, entire of itself; every man is a piece of the Continent, a part of the main.

Vid slutet av 1800-talet började nationalekonomin en uppgång som under efterkrigstiden övergått i expansion. Sambandet med den ekonomiska tillväxten är uppenbart. En såväl nationellt som internationellt dynamisk och svåröverskådlig ekonomi stimulerar både utbudet av och efterfrågan på nationalekonomer. Allt fler finner ämnet spännande för studier och forskning. Vid sidan av akademiska institutioner och privata forskningsinstitut efterfrågas nationalekonomer av inrättningar som är beroende av kunskap om ekonomiska förhållanden hemma och ute. Till dem hör främst regeringskansliet, myndigheter, banker, storföretag och intresseorganisationer.

Beteckningen nationalekonom avsåg länge akademiskt anknutna lärare och forskare. Numera är den en yrkestitel av samma slag som murare, barnmorska och bankdirektör. Oenighet råder om stavningen av chef(s)ekonom.

Nationalekonomer återfinns till och med i de fina salongerna. I samband med sitt 300-årsjubileum 1968 instiftade som nämnts Sveriges Riksbank ett pris i ekonomisk vetenskap till Alfred Nobels minne att utdelas av Kungliga Vetenskapsakademien. Liksom pristagarna i naturvetenskap och litteratur får nationalekonomerna sina diplom ur kungens hand vid ceremonin den tionde december. För middagsplaceringen gäller förstås hedersbordet.

Den nationalekonomiska kamarillan blev stormförtjust över donationen, som innebar en enorm statushöjning för vad som en gång kallats den eländiga vetenskapen. Särskilt statskunskapens företrädare kunde inte dölja sin avundsjuka. De kontrade med att upphöja det egna ämnet till statsvetenskap.

Numera kan man förresten bli professor i såväl dansvetenskap som filmvetenskap, måltidsvetenskap och turistvetenskap.

Skämt åsido, visst finns det goda argument för att anse nationalekonomins upphöjelse till Nobelstatus vara värd att diskutera. Nobelättlingen och advokaten Peter Nobel var sålunda kritisk. Han menade att familjenamnet missbrukades eftersom ingen medlem av Nobelfamiljen någonsin haft en tanke på etablerandet av ett pris i nationalekonomi.

I utlandet talar man regelmässigt om Nobelpristagare. American Economic Association utdelar varje år en medalj till en duktig forskare yngre än 40 år. Denne omtalas stundom som *Baby Nobel* eftersom många föregångare har blivit *Nobel Laureates*.

Nationalekonomi är inte globalt förankrad på samma sätt som de naturvetenskapliga ämnena. Listan över pristagare verifierar att nationalekonomins högborgar är ett antal amerikanska prestigeuniversitet. Pristagare från andra länder har ofta verkat i USA. Ett tungt argument mot ett årligt statuspris i nationalekonomi är följaktligen den – vid jämförelse med naturvetenskaperna – ringa omfattningen av högkvalitativ forskning. Det har anförts att på grund härav kommer med tiden allt mindre meriterade personer att belönas. Något som på sikt sänker prisets anseende. Jag är inte kompetent att bedöma om denna princip är i färd att materialiseras.

När prisutdelningarna inleddes 1969 gällde det för priskommittén att belöna framstående forskare innan de hann avlida. Den hade tur. Det visade sig nämligen att nationalekonomer är ett seglivat släkte. Premiärpriset delades mellan den 74-årige Osloprofessorn Ragnar Frisch och den 66-årige nederländaren Jan Tinbergen. Det var okontroversiella belöningar. Frisch och Tinbergen hade båda gjort bestående insatser inom samma gebit, nämligen ekonometri. Frisch levde i ytterligare fyra år medan Tinbergen i ett kvarts sekel kunde titulera sig *Nobel Laureate*.

1974 delades priset mellan gamlingarna Gunnar Myrdal (76) och Friedrich von Hayek (75). Den förre fick 13 år på sig att spendera pengarna, den senare 18 år. Med Myrdal och von Hayek som gemensamma pristagare startade en återkommande debatt. Utgångspunkten är traditionen inom de naturvetenskapliga prisen, som den nationalekonomiska priskommittén dittills hade följt. Om två eller tre pristagare får dela på äran beror det på att de gemensamt bidragit till de forskningsresultat som uppmärksammas. Som framhålls ovan i avsnittet om skolbildningar är det inte ovanligt att nationalekonomer låter likartade forskningsresultat utmynna i disparata politiska rekommendationer.

I prismotiveringen för Myrdal och von Hayek sades att båda hade varit pionjärer i analysen av ömsesidiga samband mellan ekonomiska, social och institutionella företeelser. Problemet var bara att de haft olika perspektiv och dragit skilda politiska slutsatser. Myrdal blev en framstående svensk socialdemokrat, vilket av utländska medier gärna översattes till ”*left-wing socialist*”. von Hayek vann bland sina proselyter ställning som en eminent talesman för den fria marknadsekonomin.

I Sverige tillskrivs en tidigare finansminister uttalandet, att ekonomipriset borde avskaffas emedan det hade tilldelats en sådan reaktionär som von Hayek. Lustigt nog levererade von Hayek ett slags instämmande i sitt tacktal vid banketten i Stockholms stadshus.

Har nationalekonomin motsvarat förväntningarna?

På nyklassisk grund vidgades och fördjupades den nationalekonomiska teoribildningen. Studieobjekt var ett alltmer utvecklat marknadsekonomiskt system, stundom något pejorativt kallat kapitalism. Om Medelsvensson kunde genomskåda ekvationssystemen skulle han i många fall förvånad utbrista: Det där var väl inget nytt! Visste dom inte det förut?

Som exempel kan nämnas uppkomsten av teorier för begränsad konkurrens. Ända till 1930-talet var den perfekta konkurrensen och det totala monopolet de enda förekommande marknadsformerna (förutom Cournots duopol). Till historien hör att utmärkande för nationalekonomernas perfekta konkurrens faktiskt är frånvaron av konkurrens. Följande villkor gäller nämligen. Antalet företag skall vara så stort att inget kan påverka marknaden. Företagen besitter perfekt information och använder identiska produktionsprocesser för att framställa en homogen produkt. Alldenstund allt som framställs kan säljas till marknadspriset har inget företag anledning att börja priskonkurrera. Om något företag får för sig att höja priset förlorar det alla kunder.

Om vissa nationalekonomer brukar det ironiskt sägas, att de inte kan se något fungera i verkligheten utan att börja undra hur det skulle te sig i teorin. Före 1933 gällde dock inte detta marknadsformerna. Som bilköpare tvekade de kanske mellan Ford, Volvo, Mercedes-Benz, Chevrolet och Dodge. Men i deras teorier fanns inga varumärken.

Oberoende av varandra publicerade 1933 Edward Chamberlain (1899–1967) och Joan Robinson (1903–83) likartade teorier om begränsad konkurrens. Med titeln *Theory of Monopolistic Competition* markerade Chamberlain att företag som

tävlade om samma köpare genom produktdifferentiering kunde skaffa sig kvasimonopol. Plötsligt hade en nationalekonom upptäckt förekomsten och betydelsen av sådant som varumärken, design, förpackning och kundservice. I *The Economics of Imperfekt Competition* förde Robinson i långa stycken en mycket likartad argumentation.

A propos bilmarknaden så förutsatte teoretikerna länge att denna liksom alla andra marknader präglades av symmetrisk information. Därmed avsågs att köpare och säljare hade exakt samma produktkunskap. 1970 blev George Akerlof (1940–) uppmärksammas som nytänkare. I en tidskriftsartikel på ett par dussin sidor applicerade han asymmetrisk information på marknaden för begagnade bilar. Han utgick alltså i från att den som säljer en begagnad bil vet mer om denna än presumtiva köpare. En insikt som inte var ny för Medelvensson.

På område efter område har den nationalekonomiska teorin erhållit ökad realism. En imaginär konsument tillåts numera sätta ett högre värde på den varuslag hon fått av mormor än den exakt likadana hon självt köpt i varuhuset. Joseph Schumpeter introducerade en företagare som inte bara reagerade utan också innoverade. Herbert Simon (1916–2001) ersatte den klassiske vinstbesatte företagroboten med människoliknande varelser med personlighet och sociala bindningar. Detta ansågs så nydanande att han 1978 belönades med ekonomipriset.

Amerikanen Laffer är ganska okänd. Få vet att han heter Arthur i förnamn. Ändå ingår Lafferkurvan i den nationalekonomiska allmänbildningen. Dess budskap är att skattehöjningar till att börja med avsätter ökade skatteintäkter. Men efter en viss punkt medför höjda skattesatser minskade skatteintäkter. Vid skattesatsen 100 procent lönar det sig inte att arbeta eftersom staten lägger beslag på hela lönen. Amerikanska ekonomer har gjort sig lustiga över Lafferkurvan och menar att den är praktiskt ointressant. Inte oväntat har dock många politiker tagit den på allvar. Typiskt nog hävdas i en artikel i ansedda *Journal of Political Economy* att det finns visst stöd för att Lafferfenomenet har uppträtt i Sverige.¹

Det är som synes lätt att skämta om seriöst teoriarbete. Jag skall nu försöka att vara allvarlig.

Det finns numera väl utarbetade teorier för ekonomisk tillväxt, penningvärde, lokalisering, sysselsättning och mycket annat. På vissa områden uppträder

¹ Stuart, Charles E. (1981), "Swedish Tax Rates, Labor Supply, and Tax Revenues". *Journal of Political Economy*, 89(5), 1020–1038.

konkurrerande teorier. Ett sådant fall har satt djupa spår i den nationalekonomiska forskningen och debatten. Det gällde synen på och hanteringen av 1930-talets djupa, världsomspännande och av massarbetslöshet präglade depression. Företrädare för den renodlade nyklassicismen hade aldrig studerat kriser. De trodde helt och fullt på det privata näringslivets självläkande krafter. När lagren väl tömmts skulle hjulen börja snurra igen. De rekommenderade återhållsamhet i form av lönesänkningar, försiktig penningpolitik och balans i offentliga finanser.

Gunnar Myrdal och Bertil Ohlin hade båda varit verksamma inom den tankeriktning, kallad Stockholmskolan, som – initierad av den globala arbetslöshetskrisen – vuxit fram på 1930-talet. De väckte Knut Wicksells halvsekelgamla ränteteori om förhållandet mellan sparande investeringar till liv. Stockholmskolan analys fick internationell uppmärksamhet som något av en pendang till Cambridgeskolan baserad på ekonomen John Maynard Keynes (1883–1946) vid årsskiftet 1935–36 utgivna standardverk *The General Theory of Employment, Interest and Money*. Båda skolorna framhöll statens ansvar att träda till när de normala stabilitetsmekanismerna fallerade.

En huvudtanke i de nya interventionistiska systemen var att arbetslöshet kan uppstå genom att den totala efterfrågan på varor och tjänster är för låg. Statens uppgift blir då att på olika sätt – t.ex. genom ökade offentliga investeringar – åstadkomma arbetstillfällen. Det bästa är projekt som skapar sysselsättning och därmed efterfrågan utan att själva bidra till ett aktivitetsdämpande utbud. Som historiska exempel anförde Keynes pyramid- och katedralbyggen. Här ett smakprov på hur han med drastisk pedagogik skildrar möjlig konjunkturstimulerande samverkan mellan offentliga och privata insatser.

Om finansministeriet skulle fylla gamla buteljer med sedlar och gräva ner dem på lämpligt djup i nedlagda kolgruvor, som sedan fylldes till randen med sopor från städerna, och gav den privata företagsamheten tillfälle att gräva upp sedlarna igen enligt de beprövade laissez-faire-principerna (rätten härtill skulle givetvis förvärfvas genom arrendering av den sedelförande marken), behövde det inte finnas någon arbetslöshet. Tack vare återverkningarna härav skulle förmodligen samhällets realinkomst, liksom dess kapitaltillgångar, bli avsevärt större än för närvarande. Det skulle onekligen vara förnuftigare att bygga hus och dylikt, men om detta stöter på politiska och praktiska svårigheter, skulle den ovan skildrade metoden vara bättre än ingenting.

Andra världskriget kan sägas ha uppfyllt Keynes krav på ett projekt som skapade sysselsättning utan att självt bidra till ett aktivitetsdämpande utbud. Joan Robinson har påpekat, att flera år innan Keynes förklarade varför stor arbetslöshet bryter ut hade Hitler upptäckt hur den kan avskaffas. Det var ju bara

att utrusta arbetslösa tyskar med spadar och skottkärror så att de kunde bygga *Autobahnen*.

I Europa kom decennierna efter andra världskrigets slut att präglas av en förvånansvärt snabb återuppbyggnad. USA:s omställning till fredsförhållanden resulterade i en ekonomisk högkonjunktur. Den svenska exportindustrin blomstrade till följd av stor efterfrågan från krigshärjade länder. I praktiskt taget hela den industriella världen var sedan tiden från mitten av 1950-talet till mitten av 1960-talet en period av exceptionell ekonomisk tillväxt.

Vissa år ökade det totala svenska produktionsresultatet, bruttonationalprodukten, med över fem procent. Mängden ”hoppjerkor” fick Arbetsgivareföreningen att tala om den överfulla sysselsättningens problem. Även om efterkrigstidens goda konjunkturer i huvudsak berodde på andra orsaker än tillämpning av nationalekonomernas politiska rekommendationer kunde dessa anseendemässigt profitera på dem. Nationalekonomin sågs som en vetenskap under positiv utveckling. Den glädjen blev dock kortvarig.

Produktionsökningen mattade nämligen av och för vissa år under 1970- och 1980-talen noterades blygsamma en à två procent. Sverige hade från början av 1970-talet och en bit in på 90-talet en betydligt långsammare ökning av BNP per capita än genomsnittet av medlemmarna i industriländernas organisation OECD. Som statsråd och chef för Industridepartementet tvingades Nils G. Åsling att under 1970-talets andra hälft handskas med en extremt svår industriell kostnadskris. I början av 1990-talet minskade bruttonationalprodukten, BNP, tre år i följd och arbetslösheten steg. Totalt var 13 procent (öppet arbetslösa plus personer i arbetsmarknadsåtgärder) av arbetskraften utan reguljär sysselsättning. Det var den svåraste krisen sedan 1930-talet. Arbetslösheten har sedan dess förblivit omfattande.

”Jag minns”, sade Kolingen till Bobban, ”när brännvinet kostade en å tie litern”. ”Då drack ni väl tappert”, utropade Bobban. ”Du är inte klok”, replikerade Kolingen, ”en å tie var mycket pengar på den tiden”. Den försämring av penningvärdet som Kolingen var med om under första världskriget förbleknar vid en jämförelse med vad som skett sedan andra världskrigets slut. Vid millennieskiftet 2000 motsvarade en krona 7 öre i 1950 års penningvärde.

Den svenska inflationen var högre än omvärldens. Första gången min hustru och jag hälsade på anförvanter i Schweiz växlade vi till kursen 1:1. För 100 franc betalade vi alltså 100 kronor. När vi i dag går till banken kostar 100 francs mer än 700 kronor. Hänsyn till exportindustrins konkurrenskraft framtvängde devalvering på devalvering. Mellan åren 1976 och 1986 skedde fem devalveringar som nästan halverade kronans internationella köpkraft. Hösten

1992 gjorde Riksbanken ett sista desperat försök att försvara kronans värde genom att kortsiktigt höja låneräntan till 500 procent. Därefter har kronan flutit. Till en början sjönk kursen kraftigt men i över tjugo har den underliggande trenden nu varit stabil.

Detta betyder dock inte att de för penningpolitiken ansvariga känner sig stolta. Nej, de är bekymrade emedan Riksbanken inte klarat av det fastställda inflationsmålet om två procent per år. Tanken är att inflation utgör ett nödvändigt inslag i en expanderande ekonomi. Medel Svensson skakar på huvudet och undrar om överheten blivit galen. Den som fuskar med vikt- och längdmått hamnar i fängelse. Men rikets toppar har som mål att förstöra värdemåttet den svenska kronan. De hurrar om pensionärernas begränsade tillgångar successivt förlorar i värde.

Under den krisdrabbade efterkrigstiden har som sagt antalet rådgivande nationalekonomer vuxit kraftigt. Kan vi lita på att det är fråga om en nonsenskorrelation och inte ett orsakssamband? De för den ekonomiska politiken centrala institutionerna Finansdepartementet och Riksbanken är välförsedda med nationalekonomer, som säkert har fått komma till tals. Konjunkturinstitutet har försett dem med sifferunderlag och kommentarer. Är det möjligen så att dessa har givit dåliga råd? Den möjligheten kan inte uteslutas.

En gammal tradition är att finansministern förser sig med en krets av akademiskt anknutna nationalekonomer. I ett sådant sällskap kan diskussionerna bli förhållandevis fria. Deltagarnas karriärer påverkas ju inte av felbedömningar. Till anekdotfloran hör en sittning med Gunnar Sträng. Denne vände sig till professor Erik Lundberg, som dittills suttit tyst: "Nå, vilken av dessa tvenne propåer vill professorn ge sitt votum?" Svaret löd: "Det beror på om det önskas ett stort eller ett litet hål i luften."

Även oombedda ger professorer gärna råd. På tidningarnas debattsidor skriver de om behovet av skattereform, kreditåtstramning, lånetak och mycket annat. De tycks glömma, att så fort en nationalekonom ger politiska råd blir vederbörande en politiker bland alla andra. Vidare innefattar varje råd en prognos om vad som eljest kommer att hända. Och sådana prognoser ligger inte bara utanför individens utan hela professionens kompetens. Något som inom andra samhällsvetenskaper givit upphov till skadeglada kommentarer: en nationalekonom är en person som i morgon kommer att självsäkert förklara, varför det som han i går förutsade skulle hända i dag inte blev av. Om nationalekonomer kunde förutsäga värdestegringar på aktier, valutor, fastigheter och konst skulle de alla vara stormrika.

Jag skäms inte att berätta att jag personligen profiterat på nationalekonomisk oförmåga att bedöma vad som väntar runt knuten. Det är nämligen utlänningar som har fått betala ett av mitt livs bästa affärer. Observera att det från min sida inte handlar om någon överlägsen prognosförmåga utan om ren tur.

En gammal och inflytelserik fackorganisation är *American Economic Association*, AEA. I ledningen återfinns USA:s främsta nationalekonomer. I början av 1970-talet betalade jag några tusen dollar för att bli livstidsmedlem. En av flera förmåner som jag fortfarande åtnjuter är att erhålla föreningens tidskrifter översända per post. Först var det *American Economic Review* sedan tillkom *Journal of Economic Literature* och *Journal of Economic Perspectives*. I *IFN:s årsbok 2013* är alla tre listade som toptidskrifter.

Ganska snart efter att jag påbörjat mitt medlemskap drabbades USA av en nästan decennielång inflationsperiod. Vissa år uppgick försämringen av dollarns köpkraft till tvåsiffriga procenttal. AEA:s fonder sjönk drastiskt i värde och medlemsavgiften höjdes successivt. Jag fick brev på brev i vilka vädjades, att vi som engångsbetalat för att bli *lifetime members* skulle solidariskt öka vår insats. Jag lät mig inte övertalas utan betedde mig istället som en av egenintresse genompräglad *economic man*. Om denne hade jag i *American Economic Review* läst flera uppskattande artiklar.

Det senaste halvseklets frekventa kriser väcker som sagt frågan om nationalekonomernas kompetens. Min tes är att de makroekonomiska sammanhangen blivit så intrikata att de trotsar alla försök till passabel insikt. Liksom många andra länder har Sverige satsat betydande resurser på konstruktion av makroekonomiska modeller avsedda att ge en helhetsbild av ekonomin.

Sådana projekt är alltid vanskliga. Det är utomordentligt svårt att på ett tillförlitligt sätt skatta modellerna. Det är nämligen näst intill omöjligt att finna tillförlitlig aktuell statistik, som förmår att återspegla en omätligt omfattande, ytterligt komplicerad och ständigt föränderlig verklighet. Vidare påverkas de makroekonomiska förloppen av omständigheter som är omöjliga att prognostisera. Dit hör politiska beslut, masspsykologiska reaktioner och andra krafter som ligger utanför den rationalitet som är ett särmärke för ekonomisk analys.

John Maynard Keynes uttryckte förhoppningen att nationalekonomerna en dag skulle vara lika kompetenta och användbara som tandläkare. När detta inträffar kommer samhällsekonomin tyvärr att vara lika krisdrabbad som hittills. För den gäller att människans förmåga att söndra är större än hennes förmåga att hela. Tag den svenska Riksbankens direktion som utgörs av professionella

nationalekonomer. Dessa har tillgång till samma information om landets ekonomiska läge. Ändå kungörs med jämna mellanrum att direktionen är djupt splittrad angående den i många avseenden så viktiga räntepolitiken.

Begränsningens konst

Mot bakgrund av ovanstående är en given fråga hur det kommer sig att IFN har ett så gott anseende. Institutet är ju befolkat med nationalekonomer som har nationalekonomiska metoder som arbetsredskap.

IFN/IUI:s forskningsobjekt har i stor utsträckning varit branscher och verksamheter. Exempel är detaljhandeln, stålindustrin, verkstadsindustrin, jordbruket, populärpressen, textilindustrin, skogsindustrin, byggnadsverksamheten och bostadsbyggandet. Mestadels har det gällt att söka fastställa utvecklingstendenser och framtidsutsikter. Utredningar har också avsett arbetsmarknaden, utlandsinvesteringar, lokalisering, hyresregleringen, jordbrukspolitiken och transporter. En period ägnades betydande resurser åt studier av den privata konsumtionen.

Ofta har officiell statistik saknats. Mycken möda har därför lagts ned på insamling av eget sakunderlag. Omfattande företagsenkäter har genomförts. Hushållsbeteende har studerats medelst stickprov avsedda att representera hela populationen. Även studier av arbetsmarknaden vilar på egen statistik.

Modellerna och hypoteserna sträcker sig från jordbundna verbala framställningar till abstrakta matematiska konstruktioner. Varianter av korrelations- och regressionsanalys har kommit till flitig användning. IFN har också anammat utvärdering av teorier i laboratoriemiljö. Enskilda individer får representera beslutsfattare som ställs inför olika uppgifter. Vidare har IFN sällat sig till imperialisterna, vilket är en benämning på dem som med nationalekonomiska metoder analyserar problem som traditionellt hört till statskunskapen, sociologin och andra samhällsvetenskaper. Det är lätt att dra en analogi mellan jakt på pengar och jakt på röster.

Dagens IFN förvaltar framgångsrikt det gamla IUI-arvet av empirisk forskning inriktad på för näringslivet relevanta frågor. Även en mycket avancerad verksamhet kan vila på en grundläggande till synes enkel princip. För IFN/IUI har det varit en variant av att rätta mun efter matsäcken: balans skall råda mellan metoder och material. Som en konsekvens härav har forskningsresultaten kommit att präglas av realism med nöjda avnämare som följd.

Denna slutsats får mig att minnas en maxim i gymnasietidens tyska vokabelsamling: *In der Beschränkung zeigt sich erst der Meister*. Jag är säker på att Goethe däruppe gläder sig åt sin proselyt och önskar IFN fortsatt framgång.